

ВИЗНАЧЕННЯ ОЗНАК ШИРОКОМАСШТАБНОЇ, ДОВГОТРИВАЛОЇ ТА СЕРЙОЗНОЇ ШКОДИ НАВКОЛИШНЬОМУ ПРИРОДНОМУ СЕРЕДОВИЩУ У ДЖЕРЕЛАХ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

DEFINITION OF SIGNS OF WIDESPREAD, LONG-TERM AND SERIOUS DAMAGE TO THE NATURAL ENVIRONMENT UNDER THE SOURCES OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

Бринзанська О.В., к.ю.н.,
начальник відділу
Апарат Верховного Суду

Стаття присвячена висвітленню ознак шкоди навколишньому природному середовищу у джерелах міжнародного кримінального права. Констатовано, що характеристика шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу у джерелах міжнародного права здійснюється через встановлення ознак «широкомасштабної, довготривалої та серйозної» шкоди. Ці ознаки є оціночними жодне із джерел міжнародного права не містить критеріїв для їх визначення, що зумовлює визначення їх змісту через *travaux préparatoires* до Додаткового протоколу 1977 року до Женевської Конвенції, рекомендації органів ООН та коментарі експертів міжнародних організацій. Охарактеризовано ознаку широкомасштабності як нанесення шкоди території розміром від декількасот квадратних кілометрів; ознаку довготривалості – як збереження наслідків шкоди строком на 10-30 років; ознаку серйозності – як значну за масштабом шкоду, нанесену здоров'ю та життю населення, економіці або створення загрози для виживання з урахуванням її трансрегіонального характеру та глобальних наслідків. Встановлено відмінності між порогами шкоди навколишньому природному середовищу, що закладені у положеннях Додаткового протоколу 1977 року до Женевських Конвенцій, Статуті Міжнародного кримінального суду та Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище: у двох перших актах передбачено *кумулятивний поріг шкоди* (сукупність ознак широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди), то які у вказаній Конвенції поріг шкоди є *диз'юнктивним* (альтернативність ознак широкомасштабної, довготривалої або серйозної шкоди). Виявлено тенденції до уніфікації до визначення порогів шкоди навколишньому природному середовищу у значенні Додаткового протоколу 1977 року до Женевських Конвенцій Статуту Міжнародного кримінального суду, та Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище.

Ключові слова: шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу, широкомасштабна шкода, довготривала шкода, серйозна шкода, Додатковий протокол 1977 року до Женевської Конвенції, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, Статут Міжнародного кримінального суду.

The article analyses signs of damage to the natural environment under the sources of international criminal law. It was established that the characterization of damage caused to the natural environment in the sources of international law is carried out through the signs of «widespread, long-term and serious» damage. These signs are evaluative and none of the sources of international law certain criteria for their determination, which means establishing of their content through *travaux préparatoires* to the Additional Protocol I 1977 to the Geneva Conventions, UNO organs' recommendations and commentaries of the experts on international organizations. The sign of «widespread» is characterized as damage to an area of several hundred square kilometers; «long-term» – as preservation of the consequences of damage for a period of 10-30 years; a sign of «serious» – as significant damage caused to the health and life of the population, the economy or the creation of a threat to survival, taking into account its transregional nature and global consequences. The differences between the thresholds of damage to the natural environment established in the provisions of the 1977 Additional Protocol to the Geneva Conventions, the Statute of the International Criminal Court and the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques are established: the first two acts provide for a cumulative threshold damage (a set of signs of widespread, long-term and serious damage), which in this Convention the threshold of damage is disjunctive (alternativeness of signs of widespread, long-term or serious damage). It is revealed trends to unification in determining the thresholds of damage to the natural environment in the meaning of the Additional Protocol, 1977 to the Geneva Conventions and the Statute of the International Criminal Court, from one side, and the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques, from other side.

Key words: damage to the natural environment, widespread damage, long-term damage, serious damage, Additional Protocol, 1977 to the Geneva Conventions, the Convention on the Prohibition of Military or any Hostile Use of Environmental Modification Techniques, the Statute of the International Criminal Court.

Шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу, є невід'ємним наслідком ведення воєнних дій. Це обумовлює необхідність консолідації зусиль міжнародної спільноти щодо обмеження заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту, однією з форм якого є закріплення відповідних положень у актах міжнародного права. В цьому контексті великого значення набуває встановлення ознак шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, за наявності яких така шкода розглядається як порушення міжнародного гуманітарного права, яке за своєю тяжкістю можна розглядати як воєнний злочин.

З огляду на свою актуальність воєнні злочини неодноразово ставали предметом досліджень науковців, зокрема, В. П. Базова, А. П. Буценка, А. А. Вознюка, О. О. Вовка, І. В. Жук, І. О. Колотухи, С. П. Кучевської, В. О. Миронової, С. М. Мохончука, М. В. Піддубної, Б. В. Романюка,

В. О. Тулякова, С. С. Чернявського та ін. Крім цього, проблеми відшкодування шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу досліджувались такими науковцями як І. М. Єрмоленко, Р. С. Кірін, В. В. Костицький, Ю. А. Краснова, Т. В. Курман, Н. Р. Малишева, А. А. Суходольська та ін. Проте безпосередньо дослідженню ознак шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, саме як порушенню міжнародного кримінального права та/або воєнного злочину у літературі приділено небагато уваги. Метою статті є розкриття ознак заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як таких порушень міжнародного гуманітарного права, яке за своєю тяжкістю можна розглядати як воєнний злочин.

Положення про заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу під час збройного конфлікту закріплені у Додатковому протоколі до Женевських Конвенцій щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів

від 8 червня 1977 року (далі – Додатковий протокол). Ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу передбачає заборону застосовувати методи або засоби ведення воєнних дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди природному середовищу. Також згідно до ст. 55 Додаткового протоколу при веденні воєнних дій має бути виявлена турбота про захист природного середовища від широкомасштабної, довготривалої і серйозної шкоди. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим завдадуть шкоди здоров'ю або виживанню населення [1]. Отже, ознаки заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу є оціночними і Додатковий протокол не містить критеріїв для їх визначення. Крім Додаткового протоколу, характеристика заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу через ознаки широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди здійснюється у інших джерелах міжнародного права:

1) у нормах міжнародного звичаєвого права, які передбачають заборону спричинення широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу (норма 45) та заборону використання гербіцидів, які можуть завдати широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу (пункт «е» норми 76) [2, с. 26];

2) у підпункті «iv» п. «b» ч. 2 ст. 8 Статуту Міжнародного кримінального суду (далі – Статут МКС), у якому визначено такий воєнний злочин як «інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права», визначені у п. «b» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС, серед яких *умисне вчинення нападу з усвідомленням того, що такий напад призведе до випадкової загибелі чи поранення цивільних осіб або заподіяння шкоди цивільним об'єктам чи широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, яка буде явно надмірною у порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою* (підпункт «iv») [3].

Також положення про необхідність вжиття заходів для захисту навколишнього середовища від широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди (п. «a» ч. 2) та заборону використання методів і засобів ведення війни, які мають на меті або можуть спричинити *широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду* (п. «b» ч. 2) закріплені у ст. 13 Проекту принципів охорони навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту, розробленого Комісією з міжнародного права [4]. Крім цього, положення про заборону заподіяння *широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди* природному середовищу містяться у Керівних принципах щодо захисту навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту (далі – Керівні принципи), що є кодифікацією норм звичаєвого права, розробленою експертами Міжнародного Комітету Червоного Хреста України (далі – МКЧХ) і яка має рекомендаційний характер [5].

Викладене дає підстави для висновку про усталеність у міжнародному праві позиції про визначення шкоди навколишньому природному середовищу через сукупність наведених ознак, проте з огляду на відсутність нормативних визначень напрацювання критеріїв для встановлення їх змісту здійснюється у на рівні теоретичних моделей або міжнародної практики правозастосування [6, 536]. Причому обмеженість, а подекуди і відсутність, як-от у практиці Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), міжнародної практики правозастосування положень про широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду зумовлює звернення до засобів тлумачення змісту правових норм.

Правила тлумачення міжнародних договорів визначені Розділом 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів. Згідно із загальним правилом тлумачення (ч. 1 ст. 31) договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору [7]. Оскільки загальне правило тлумачення не дозволяє встановити зміст широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди, застосуванню підлягають додаткові засоби тлумачення, до яких відповідно до ч. 2 ст. 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів належать підготовчі матеріали та обставини укладення договору. Зокрема, експерти МКЧХ, досліджуючи ознаки широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди природному середовищу, у Керівних принципах мотивували свої висновки підготовчими матеріалами до актів міжнародного права (*travaux préparatoires*) та історичними обставинами укладення Додаткового протоколу [5, с. 32, 36]. Вказані обставини здебільшого розглядалися у спосіб, який розмежовує «широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду» у контексті ч. 3 ст. 35 та ст. 55 Додаткового протоколу, на положеннях якого ґрунтується тлумачення положень підпункті «iv» п. «b» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС, та «широкомасштабну, довготривалу або серйозну шкоду», заборона заподіяння якої закріплена у Конвенції про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище (далі - Конвенція) [8]. Як зазначено у п. 52 коментаря до Керівних принципів, «Конвенція забороняє заподіяння шкоди, яка досягає порогу, якщо така шкода заподіяна в результаті військового або ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище, які передбачають умисне маніпулювання природними процесами на території держави – сторони конфлікту. Зі свого боку Додатковий протокол захищає природне середовище від шкоди, заподіяної будь-якими методами або засобами ведення війни, включно з випадковою шкодою, що досягає відповідного порогу шкоди». Крім цього, якщо у Конвенції мова йде про умисну поведінку, тоді як у Додатковому протоколі – як про умисне, так і необережне заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу [8, с. 37]. Також, на відміну від ч. 3 ст. 35 Додаткового протоколу, у якому передбачено *кумулятивний поріг шкоди* (сукупність ознак широкомасштабної, довготривалої та серйозної шкоди) поріг шкоди у Конвенції *диз'юнктивним* (альтернативність ознак широкомасштабної, довготривалої або серйозної шкоди). З огляду на це поріг шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу у значенні Додаткового протоколу, є вищим, ніж поріг шкоди у розумінні Конвенції. На нашу думку, про розмежування розуміння шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, також свідчать різні сфери застосування Додаткового протоколу та Конвенції та відмінності між діями, що заборонені цими актами. Конвенція передбачає зобов'язання держави утриматись військового або ворожого використання засобів впливу на навколишнє середовище, порушення якого має наслідком міжнародно-правову відповідальність держави, а не заборону певної поведінки комбатанта, яка може мати ознаки воєнного злочину. За влучним висловом Ю. А. Краснової, «зазначена Конвенція забороняє геофізичну війну – навмисне управління природними процесами, які можуть викликати урагани, цунами, землетруси, випадання опадів у вигляді дощу та снігу» [9, с. 105]. З цього вбачається обґрунтованість різного підходу до визначення порогів шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, за Додатковим протоколом та Конвенцією, беручи до уваги природу діяння.

На відміну від Додаткового протоколу, спроба визначити зміст ознак шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу у контексті Конвенції була здійснена

у коментарі до цієї конвенції 1976 р. (Understandings) [10]. Згідно з цим документом ознака «широкомасштабна» охоплює територію в масштабі кількох сотень квадратних кілометрів; «довготривала» – триває принаймні декілька місяців кількох місяців або приблизно сезону; «серйозна» – спричинила значну шкоду життю людини, природним та економічним ресурсом або іншим активам [11]. Враховуючи наявність цих орієнтирів, у положеннях Керівних принципів зміст ознак широкомасштабності, довготривалості та серйозності у розумінні Додаткового протоколу аналізується, спираючись саме на зміст ознак заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу у значенні Конвенції шляхом встановлення відмінностей між ними.

Підсумовуючи положення Керівних принципів, слід констатувати, що ними пропонується тлумачити ознаку «широкомасштабності» шкоди в контексті сучасних знань про наслідки шкоди, заподіяної природному середовищу, включно з їх трансрегіональним характером, оскільки «хоча площа району існування виду, якому заподіяна шкода в результаті використання певних методів чи засобів ведення війни, може не досягати порогу, встановленого Додатковим протоколом, вимирання виду має глобальні наслідки, що виходять далеко за межі ураженої території». Погоджуючись з відсутністю розуміння критеріїв визначення широкомасштабності шкоди, ЮНЕП (Програма ООН навколишнього природного середовища) рекомендував використати критерій, встановлений для Конвенції – тобто масштаб у кілька сотень квадратних кілометрів, як мінімальну основу для формулювання такого визначення [5, с. 40-41].

Щодо ознаки довготривалості шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, то її зміст у Керівних роз'ясненнях тлумачиться відповідно до travaux préparatoires Додаткового протоколу I як «час або тривалість» шкоди, мінімальна тривалість якої становить 20 або 30 років, хоча у них також наводиться позиція про те, що мінімальний поріг такої шкоди може становити від 10, якщо її не можна вважати «короткочасною або тимчасовою, наприклад в результаті артилерійського обстрілу», і її наслідки «тривають роками (можливо в масштабі 10–30 років)» [5, с. 42]. Разом з тим ЮНЕП рекомендує обрати відправною точкою для формулювання чіткішого визначення терміну «довготривала шкода» період тривалістю кілька місяців або приблизно одну пору року, тобто поширивши критерій довготривалості шкоди в контексті Конвенції на розуміння довготривалої шкоди у значенні Додаткового протоколу. При цьому, як зазначено у Керівних роз'ясненнях, шкода, яку раніше не вважали такою, що відповідала б критерію «довготривалості», сьогодні на основі сучасних знань, може відповідати цьому критерію, зокрема за сукупними та непрямими наслідками [5, с. 43].

Ознака серйозності шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу також тлумачиться відповідно до travaux préparatoires Додаткового протоколу, які містять посилання на те, що термін стосується «серйозності або згубних наслідків шкоди, заподіяної цивільному населенню», а оцінюючи серйозність заподіяної шкоди слід, брати до уваги шкоду для здоров'я або виживання населення, безпосередньо завдану або потенційну, враховуючи розширення знань про відповідні наслідки та про взаємозалежність природного середовища, оскільки шкода, заподіяна одному компоненту (або «частині») може мати наслідки, що поширюються на інші компоненти [5, с. 44-46]. Оскільки поріг «серйозності» передбачає руйнування екосистеми або заподіяння шкоди екосистемі або здоров'ю чи виживанню населення у великих масштабах, він не поширюється на звичайну шкоду, спричинену переміщенням військ та артилерійським вогнем у війні з застосуванням звичайної зброї. Як і щодо термінів «широкомасштабна» та «довготривала» шкода, ЮНЕП рекомендує, щоб ознака серйозності, встановлена Конвенцією – тобто «пов'язана з серйозними або відчут-

ними порушеннями чи заподіянням серйозної або відчутної шкоди життю людей, природним та економічним ресурсам чи іншим об'єктам» – повинна стати мінімальною основою для формулювання чіткого визначення терміну «серйозна» [5, с. 44-46].

Враховуючи невизначеність ознак шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, у джерелах міжнародного кримінального права, викликає цікавість висвітлення цих ознак у наукових працях, насамперед, враховуючи обмеженість висвітлення цього питання в українській літературі, - у працях зарубіжних науковців.

Зокрема, С. Фріланд (S. Freeland) та А Лібер (A. Lieber) характеризують ознаки шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу у розумінні ч. 3 ст. 35 та ст. 55 Додаткового протоколу у такий спосіб: 1) широкомасштабна – яка охоплює принаймні цілий регіон площею в кілька сотень кілометрів; 2) довготривала – триває декілька десятиліть; 3) серйозна – заподіяння шкоди призвело або призведе у майбутньому до спричинення смерті, погіршення здоров'я або втрату засобів до існування тисячам людей [12, с. 81, 204]. Інтерпретуючи ознаки шкоди, нанесеної навколишньому природному середовищу, Й. Дінстайн (Y. Dinstein) погоджується з наведеним вище розумінням широкомасштабної та довготривалої шкоди у її кількісних показниках, проте вказує на багатоваріантність ознаки серйозності шкоди, можливість її проявлення через певний проміжок часу, зокрема, у тому разі, коли проявом серйозності шкоди є поява вроджених вад та генетичних деформацій у населення, яке перебуває на певній території [6, с. 543]. С. Багері (S. Bagheri) пропонує визначати ознаку довготривалості шкоди на основі різних чинників, в тому числі здатності речовин залишатись у екосистемах і здійснювати вплив на екосистеми, її частини та здоров'я людей [13, с. 889]. В цілому погоджуючись з наведеною характеристикою ознаки широкомасштабності, В. Мерфі та Х. Обрегон Гізекем зазначають, що заподіяння шкоди численним невеликим за площею територіям кумулятивно також може розглядатись як широкомасштабна шкода [14, с. 1193].

Фактична невизначеність ознак нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, різні підходи до визначення одних ознак в контексті інструментарію різних міжнародних актів, які мають подібний предмет регулювання, мають наслідком ускладнення їх застосування, що в врешті-решт знижує ефективність як міжнародно-правової відповідальності держави, так і індивідуальної кримінальної відповідальності особи. Подібного висновку також дійшла К. Р. Пейн, вказуючи, на неефективність застосування положень Додаткового протоколу та Конвенції через складність прогнозування якого змісту можуть набути ознаки шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, з огляду на невизначеність та суб'єктивність їх критеріїв, відсутність мінімального порогу шкоди, яка є достатньою, крім іншого, і для розгляду питання як про репарації [15, с. 60]. У розвиток цієї позиції А. Діенель наголошує, що Додатковий протокол не містить жодних норм, які могли б бути належною правовою базою для моніторингу, повторної оцінки та динаміки шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, що, на думку дослідниці, є підставою розглядати положення статей ст. 35 та ст. 55 Додаткового протоколу як елемент превенції, а не механізму юридичної відповідальності [16, с. 426].

Як зазначалось вище, як і у ч. 3 ст. 55 Додаткового протоколу, опис шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, у Статуті МКС здійснюється шляхом переліку оціночних ознак – *широкомасштабна, довготривала та серйозна шкода* навколишньому природному середовищу, з тією лише відмінністю, що підпункт «iv» п. «b» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС містить додаткову ознаку – надмірність у порівнянні з конкретною та безпосередньо очікуваною загальною військовою перевагою. З огляду на це ознаки «широкомасштабної, довготривалої та

серйозної шкоди» встановлюються на підставі пункту «б» ч. 1 ст. 21 Статуту МКС, згідно з яким Суд МКС застосовує положення міжнародних договорів, принципи і норми міжнародного права, у тому числі загальновізанані принципи міжнародного права збройних конфліктів.

Крім цього, потрібно звернути увагу, що хоча в ряді випадків МКС, встановлюючи ознаки воєнних злочинів, обґрунтовує свої висновки положеннями Женевських конвенцій та протоколів до неї, у разі встановлення ознак шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу МКС не зв'язаний положеннями зазначених актів, що дозволяє тлумачити «широкомасштабну, довготривалу та серйозну шкоду» поза контекстом порогу цієї шкоди відповідно до Додаткового протоколу. Проте сполучник «та», вжитий у словосполученні «широкомасштабна, довготривала та серйозна шкода», який свідчить про кумулятивний характер цих ознак, позбавляє МКС можливості тлумачити ознаки шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу з зразком Конвенції, для перевищення порогу якої достатньо встановити лише одну з наведених ознак. У науці і практиці вже висувались альтернативні пропозиції щодо закріплення положень про тлумачення ознак шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу, закріплених у підпункті «iv» п. «б» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС саме у диз'юнктивний спосіб (із застосуванням сполучника «або»), щодо тлумачення ознак шкоди навколишньому природному середовищу в розумінні Конвенції із застереженням, що у інших статтях Статуту МКС ці знаки можуть тлумачитись інакше [5, с. 38, 12, с. 209]. На думку С. Фріланда, саме судді МКС повинні визначити зміст вказаних ознак в процесі правозастосування, оскільки за влучним формулюванням А. Бустамі (A. Bustami) та М. – К. Хекен (M.- C. Hecken) чинна редакція підпункту «iv» п. «б» ч. 2 ст. 8 Статуту МКС у частині визначення ознак шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу унеможливує його ефективне застосування [12, с. 209; 17, с. 157]. Вважаємо, що альтернативним способом формування практики визначення

ознак шкоди навколишньому природному середовищу є внесення змін не до Статуту МКС, а до Елементів злочинів – документу, метою якого є тлумачення й застосування статей 6, 7 та 8 Статуту МКС, які ухвалюють більшістю у дві третини голосів членів Асамблеї держав-учасниць, і які відповідно не потребують ратифікації сторонами.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що у актах міжнародного права, зокрема, у Додатковому протоколі заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу як порушення міжнародного гуманітарного права характеризується сукупністю таких ознак «широкомасштабна», «довготривала» та «серйозна». Ці ознаки є оціночними і жодне із джерел міжнародного права не містить критеріїв для їх визначення.

Узагальнюючи зміст ознак шкоди, завданої навколишньому природному середовищу, з урахуванням поглядів науковців, travaux préparatoires до Додаткового протоколу, рекомендацій ЮНЕП та коментарів експертів МКЧХ до Керівних принципів ознаку широкомасштабності можна розкрити як нанесення шкоди території, яка охоплює щонайменше декілька сотень квадратних кілометрів; ознаку довготривалості – як збереження наслідків шкоди строком на 10–30 років; ознаку серйозності – як значну шкоду, нанесену здоров'ю та життю населення або створення загрози для виживання з урахуванням її трансрегіонального характеру та глобальних наслідків, встановлення яких базується на використанні сучасних наукових знань. Проте таке визначення зазначених ознак є дискусійним та недостатньо апробованим у міжнародній практиці.

Невизначеність ознак нанесення шкоди навколишньому природному середовищу, різні підходи до визначення одних ознак в контексті інструментарію різних міжнародних актів, які мають подібний предмет регулювання, практично нівелюють ефективність міжнародно-правової відповідальності держави та індивідуальної кримінальної відповідальності особи в межах механізми міжнародної кримінальної юстиції. Це зумовлює потребу у виробленні якісно нового підходу до визначення ознак шкоди заподіяної навколишньому природному середовищу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року про захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: міжнародний документ від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
2. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т.Р. Короткий, Є.В. Лук'яченко. Одеса : Фенікс. 2017. 40 с.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду: міжнародний документ від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
4. Draft principles on protection of the environment in relation to armed conflicts, 2022. *United Nations Organization*. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/8_7_2022.pdf
5. Керівні принципи щодо захисту навколишнього природного середовища під час збройного конфлікту. *Міжнародний Комітет Червоного Хреста*. URL: https://blogs.icrc.org/ua/wp-content/uploads/sites/98/2023/02/IHL-Guidelines_environment_ua.pdf
6. Dinsteine Y. Protection of Environment in International Armed Conflict. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*. 2001. Vol. 5. pp. 523-550. URL: https://www.mpil.de/files/pdf1/mpunyb_dinstein_5.pdf
7. Віденська конвенції про право міжнародних договорів: міжнародний документ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text
8. Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (ENMOD). URL: <https://disarmament.unoda.org/enmod/>
9. Краснова Ю. А. Правові проблеми забезпечення екологічної безпеки України в умовах воєнного стану. *Еколого-правова безпека суверенної держави в умовах воєнного стану: матеріали наук.-практ. онлайн-конференції (Харків, 8 груд. 2022 р.)*. Харків: Право. 2022. с. 102-108
10. CCD Understanding Relating to Article I of ENMOD, 1976. Assembly Official Records Supp. № 27 (A/31/27), Annex I. URL: https://www.jura.uni-freiburg.de/de/institute/oeffr2/downloads/online-papers/FIP%202020_05_Voeneky_ENMOD-Convention_final.pdf
11. Biggerstaff W. C., Schmitt M. N. Re-evaluating international humanitarian law in a triple planetary crisis: New challenges, new tools. *Protecting the environment in armed conflict: International Review of the Red Cross*. 2023. № 105 (923) с. 1238-1267. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2023-12/Protection-of-the-Environment-During-Armed-Conflict-International-Review-of-the-Red-Cross-No-924.pdf>
12. Freeland, S. Addressing the intentional destruction of the environment during warfare under the Rome statute of the international criminal court. Doctoral Thesis, *Maastricht University*. URL: <https://cris.maastrichtuniversity.nl/ws/portalfiles/portal/5512821/4985Freeland.pdf>
13. Bagheri S. The legal limits to the destruction of natural resources in non-international armed conflicts: Applying international humanitarian law. *Protecting the environment in armed conflict: International Review of the Red Cross*. 2023. № 105 (923) с. 1238-1267. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2023-12/Protection-of-the-Environment-During-Armed-Conflict-International-Review-of-the-Red-Cross-No-924.pdf>
14. H. Obregón Gieseken and V. Murphy. The protection of the natural environment under international humanitarian law: The ICRC's 2020 Guidelines. *Protecting the environment in armed conflict: International Review of the Red Cross*. (2023), № 105 (923) с. 1180-1208. URL: <https://international-review.icrc.org/sites/default/files/reviews-pdf/2023-12/Protection-of-the-Environment-During-Armed-Conflict-International-Review-of-the-Red-Cross-No-924.pdf>
15. Payne C. R. Defining the Environment: Environmental Integrity. *Environmental protection and transitions from conflict to peace*. Edited by C. Stahn, J. Iverson, J. S. Easterday. Oxford Press. 2017. С. 40-68. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/31030>
16. Dienelt A. After the War is Before the War. *Environmental protection and transitions from conflict to peace*. Edited by C. Stahn, J. Iverson, J. S. Easterday. Oxford Press. 2017. С. 420-436. URL: <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/31030>
17. Bustami A., Hecken M.- C. Perspectives for a New International Crime Against the Environment: International Criminal Responsibility for Environmental Degradation under the Rome Statute. *Goettingen Journal of International Law*. 2021. №1. С. 145-189. URL: https://www.gojil.eu/issues/111/BustamiHecken_Final.pdf